

NAZAR ESHONQULNING MODERN ASARLARI TAHLILI

Nurafshon Oripova Olimon qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7162347>

Inson tafakkurining yangilanishida, uning ongiga ma'lum bir g'oyani singdirishda hech qaysi soha adabiyotchalik imkoniyatga ega emas. Ijodkorning "Shamolni tutib bo'lmaydi", "Maymun yetaklagan odam", "Xayol tuzog'i", "Tobut", "To'zon", "Og'riq lazzati" kabi hikoyalari har jihatdan ilmiy-estetik tahlil va tadqiq qilish, ular orqali o'zbek hikoyachiligida g'arb modern adabiyotiga xos xususiyatlarning shakllanishi va o'ziga munosib o'rin egallash jarayonini o'rganish mumkin. Yozuvchi asarlaridagi qahramonlarga xos milliylik, voqealarning sirli tarzda vositalar orqali, ba'zan sahna ortida imo-ishoralar bilan ko'rsatilishi, eng asosiysi, asarlaridagi voqealar "men" tilidan hikoya qilinishi va doimo o'zini-o'zi taftish-u tahlil etib borishi, o'z gunohlariga iqrorligi adabiyotdagi, nainki milliy mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligi, balki butunicha nasrimizdagi yangicha uslubiy yo'nalish sifatida o'rganishga sazovordir. Bu xususda yozuvchi Nazar Eshonqulning o'zi shunday fikr bildiradi: *"Adabiyot hech qachon yakka holda taraqqiy etgan emas. Bir insonni fikridan qaytarish yoki o'z haqiqati bo'lgan shaxsning qarashlarini o'zgartirish oson emas. Chunki inson o'z maslagidan voz kechishi, bosib o'tgan yo'lini, yashash tarzini inkor etishi, men adashibman, deya osongina tan olishi hazilakam gap emas. Bu qalb va iroda bilan kechadigan jarayon. Axir, umr davomida singdirilgan mafkurani yangilashning o'zi bo'lmaydi-da! Jahon adabiyoti dunyodagi yuzlab xalqlarning adabiyoti, shu jumladan bizning ham. U bizga begona adabiyot emas. Shuning uchun jahon adabiyoti tushunchasiga cho'chib, xavotirlanib qarash noo'rin. An'analar adabiyotdan adabiyotga o'tadi. Kimda nimaga ehtiyoj bo'lsa, o'shani oladi. Men ham o'z ehtiyojimga yarasha olganman. Kimga kerak bo'lsa bizdan oladi. Men ta'sirni juda oddiy tushunaman, shu sababli cho'chimayman. "Boshqacha yozish" agar o'ziga xos yozish bo'lsa, bu muqarrar hodisa. Agar u chiranish, oliftachilik bo'lsa, u hech narsa, hatto taqlid ham emas. Taqlid ham taqlid qilinayotgan narsaga mos bo'lishi kerak. Bo'lmasa u karnay bo'laman deb chirangan surnayning holiga tushadi. Gap taqlid yoki ta'sirda emas: gap iste'dodda. Yozilgan asarda iste'dod seziladimi, yo'qmi? Agar sezilsa, xavotir noo'rin. U baribir ta'sir doirasini yorib chiqadi".* Yozuvchining bir qator hikoyalari, jumladan, "Hayol tuzog'i", "To'zon", "Lazzat ortida qolgan yurak", "Zulmat saltanatiga sayohat" hikoyalari an'anaviy asarlar singari bir kishi taqdiri tafsilotlari tavsifidan iborat emas. Ular mislsiz azobda o'rtanayotgan bor bisotidan, o'zligidan ajralgan dunyoga qo'l siltagan inson ichki olamining so'zda chizilgan suratiday bo'lib ko'rinadi. Bu surat buyuk rassomlar asarlari singari qabariq va ta'sirchandir. Undan o'z xotiralarini yengolgan, taqdir so'qmoqlarida

adashgan alamzada odam soʻzlab turganday koʻrinadi. Bu qahramonlar oʻzini-oʻzi inkor qilgan gʻalayonlarning moʻjaz umumlashmasi sanaladi. “Qora kitob” qissasida oʻz “men”ini taftish qilayotgan qahramon oʻziga-oʻzi “...meni hech kim oʻzimdek sud qilolmaydi. Jazo nima u?” degan savol qoʻyadi va “Shunchaki rasmiy marosim. Aslida eng oliy jazoni koʻngilning oʻzi chiqaradi”, deydi

Haqiqatan ham inson oʻz qilgan aybini, xatosini qalbining tub-tubidan anglab yetsa, unda insonga sud tomonidan berilgan jazoning vijdon oldidagi jazodan oʻn chandon, yuz chandon yengil ekanligini his etadi. Bu jihatni ochishda, hayotning, zamonning turfa oʻyinlari, insonning qilmishlari toʻgʻrisida fikr yuritgan mazkur asarlar katta ahamiyat kasb etadi.

“Xaroba shahar surati” hikoyasi ham yozuvchining mahorati, isteʼdodidan darak beradi. Parishon yigitning oʻy-xayollari, fikrlari, ichki kechinmalari, oʻzligini anglash yoʻlidagi mashaqqatlari bayon etilgan mazkur hikoya insoniyat ong-shuurining naqadar qotib qolganligi, uning yozuvchi Ch.Aytmatov “Asrga tatigulik kun” asari qahramoni Joʻlomon misoli manqurtga aylanib ulgurmaganini xaroba shahar surati orqali badiiy timsollar bilan ochib bergan. Eʼtibor beradigan boʻlsak, yozuvchi asardagi shahar nomini Tursoriya deb ataydi va uning vayron boʻlishdan avvalgi goʻzalligini odamlarga uqtirishga, uni qaytadan qurishga chaqiradi.

Beparvolik va loqaydlik inson tanazzuli. Uning tuygʻularsiz yashashi, kimligini va nima uchun bu dunyoga kelganligini anglamaslik, misoli hayvondek faqat qorin gʻamini, oʻz tinchini oʻylashi insoniylikdan yiroqlashish degani.

“Xaroba shahar surati” hikoyasi insoniyatning oʻsha tanazzuliga, zulmatga singish jarayonini koʻrsatganligi bilan ham ahamiyatlidir. Koʻp yillar aldov odamzotni shunday koʻyga soldi. Uni jirkanch maxluqdan ajratib boʻlmas holda tarbiya qildi. Natijada inson “Xayol tuzogʻi” hikoyasidagi kabi odamkushlikka ruju qoʻydi. Yonida har kun bir-birini chopish maqsadida bolta olib yurar holga tushdi. Bu uning kasbiga aylanib bordi.

Insoniyat tarixi oʻtmish davrlaridan iborat. Oʻtmaydigan davrning oʻzi yoʻq. Badiiy tafakkur ham shu. U tinimsiz oʻzgaradi, oʻzgargani sayin badiiy tasvir imkoniyatlari kengayadi, torayadi, tinch turmaydi. Shu tariqa har qanday milliy-badiiy tafakkur biridan keyingisiga oʻtuvchi bosqichlar evolyutsiyasidan tashkil topa boradi. Ana shu tadrijiy davomiylik ilgʻab olinsa, milliy-badiiy tafakkurning yaxlit bir jarayon ekanligini tasavvur etish oson koʻrinadi. Mazkur yaxlit jarayon ichidagi badiiy tafakkur evolyutsiyasi bosqichlarini aniqlash uchun esa qoʻllanilayotgan badiiy tasvir vositalari tadrijini oʻrganishga toʻgʻri keladi. Chunki ijodkor shaxs dunyoni, insonni qanday idrok etsa, shunga yarasha badiiy tasvir vositalaridan foydalanadi, yangilarini kashf etadi.

Yozuvchi Nazar Eshonqul hikoyalarida esa bu ko‘rinish o‘ziga xos tarzda bo‘y-bast ko‘rsatib borayotir. “Uyg‘onish badiyati insonni jo‘n va yuzaki tushunishdan, uni bir yoqlama talqin etishdan voz kechdi, – deb yozadi filologiya fanlari nomzodi Xurshid Do‘stmuhammad, – o‘zbek hikoyachiligida bu o‘ziga xoslik nasihatbozlikdan qutulishda o‘z ifodasini topdi. Misol uchun “oqpadarlik – yomon”, ichkilikbozlik, poraxo‘rlik – illat” singari “g‘oya”lar hikoyalarda o‘z qadr-qimmatini yo‘qotadi. Ishlab chiqarish mavzusidagi jasoratlar madhi o‘rnini qahramonning shaxs sifatidagi kamolini izlash tasviri egalladi. Qahramonlarning ijobiy yoki salbiyligini belgilovchi mezonlar o‘zgardi. Qahramon shaxsi, ruhiy olami, shuuri tasviriga moyillikning kuchayishi hikoyaning syujet qurilishini, tasvir maromini, konfliktlar tabiatini yangiladi”.

Darhaqiqat, adib ta’kidlaganidek, inson ruhiy holatini taftish etuvchi, uning o‘zligini, “men”ini kashf etishga qaratilgan modern adabiyoti Sharqning ulkan tafakkur qudrati bilan yaratilgan. Bu borada yozuvchi Nazar Eshonqul fikr bildirar ekan, xalqimizning qadimiy ijod namunalarini yuqori baholab: “Turkiy xalqlar asotir va eposining ta’sir ko‘lami shu darajada kengki, biz hatto buni tasavvur ham qilolmaymiz. Agar biz ana shu merosni o‘zlashtira olsak, g‘arb adabiyoti nimadan “ozuqlangan”ini ham, chinakam ma’nodagi adabiyot o‘zi nimadan iborat ekanligini ham tezda tushunib yetamiz”.

Nazar Eshonqul asarlarini o‘qib turib yozuvchi ijodidagi ko‘zga tashlanadigan jihatlar asosan xalq mifologiyasi asosida, uning o‘zagidan ruh olib yaratilganligiga amin bo‘lasan.

“Shamolni tutib bo‘lmaydi”dagi Bayna momodek matonatli insonlar, “Xaroba shahar surati”dagi parishon yigit, o‘z tanazzulini sezmagan saylovga nomzodi qo‘yilgan shoir, unga qarama-qarshi tarzda o‘z mag‘lubiyatini seza turib, bunga ko‘nikkan professor, “Xayol tuzog‘i”dagi aldov va maqsadsizlik ustiga qurilgan bu dunyodan voz kechgan Voqif, inson miyasini taomiga aylantirgan “To‘zon”dagi maxluqlarga urush ochib, o‘zi ham uning domiga tushgan yozuvchi yigit, “Lazzat ortida qolgan yurak”dagi kabi yo‘qlik va noma’lumlik, puch g‘oyalarga berilgan talabalarning o‘y-xayollari, orzu-armonlari, kechinmalari, his-tuyg‘ulari aks etgan bir qator hikoyalar dunyoga keldiki, ular Xurshid Do‘stmuhammadning ta’biri bilan aytganda bugungi “uyg‘onish badiyatining” nodir namunalari sirasiga kiradi.

“Har bir millat o‘z uyg‘onish davrini o‘ziga xos yo‘sinda boshdan kechirgan” deb yozadi taniqli badiyatshunos faylasuf A.Losev va uyg‘onish badiyatining bosh alomatlaridan biri qadimgi qadriyatlarga tashnalikning kuchayishi ekanini ta’kidlaydi. Insoniyat tarixidagi eng ko‘hna qadriyatlar tabiat qonunlariga uyg‘unlashib ketishi bilan farqlanadi. Bu ulkan haqiqat Nazar Eshonqul hikoyalarida o‘ziga xos tarzda o‘z talqinini topdi. Ayniqsa, o‘zbek xalqi tabiatidagi

eng qadimiy va eng tabiiy tuyg'u kindik qoni to'kilgan ona zaminga muhabbat tuyg'usi hisoblanadi. Nazar Eshonquling "Ozod qushlar", "Maymun yetaklagan odam", "Tobut", "Xayol tuzog'i" kabi ko'plab hikoyalarida ozod vatanning ozod sohibi obrazlari turkumi yaratildi.

Nazar Eshonqul hikoyalarida dunyoni, insonni qayta nazardan o'tkazar ekan, shaxs ehtiyojlari va manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadi. Har qanday qadriyat shaxs manfaati nutqayi nazaridan baholanadi. Bunday hollarda insonning, shaxsning eng nozik, eng bokira kechinmalari ham tarixiy hodisa ahamiyatiga teng ko'rinadi. Zero, dunyoni va insonni qayta tahlil etishga kirishgan lirik qahramon inson shuuri va qalbidagi eng xususiy hilqatlarga ham tap tortmay kirib boraveradi. Bu eng erka tuyg'u va istaklarni oshkora qilish joizmi? Yo nojoiz deb ikkilanmaydi, balki nima mavjud ekan, hammasini ko'rsatishga harakat qiladi. Ya'ni mavjudmi, bas, ular rad etilmaydi. Balki badiiy mushohada, mulohaza mavzuyiga aylantiriladi.

Bundan tashqari shuni e'tirof etish kerakki, Nazar Eshonqul hikoyalari tili o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Unda asar qahramonlarining ijobiy yoki salbiy qahramon ekanligi yozuvchi tilidan e'tirof etilmaydi. Aksincha, bu yumushni o'quvchining o'ziga qoldiradi, uni mushohadaga chorlaydi. Umuman olganda, asarda kimlar ulug'lanayotgani, qoralanayotgani ko'pincha bevosita emas, bivosita ifodalanadi. Majoziy, ko'chma ma'noli tasvirlar ta'rif-u tavsiflarga tez-tez murojaat etilib, ularning ustuvorligi ta'minlanadi. Eng muhimi, tasvirlardagi majozlar ko'chma ma'noli vositalar qahramonlarning betakror ruhiy dunyosini yoritishga xizmat qiladi.

Bugungi nasrdagi yangi jarayonlar, ma'naviy, shakliy-uslubiy izlanishlar ko'proq Nazar Eshonqul hikoyalarida o'ziga xos tarzda aks etmoqdaki, u yozuvchi ta'kidlaganidek, o'tmish ajdodlarimiz yaratgan qadimiy adabiyotdan kuch olayotgan bo'lsa, ajab emas. Bu yozuvchining ilk hikoyasi "Maymun yetaklagan odam"dayoq o'z ifodasini topgan edi. Mazkur asar zamondosh, asrdosh obrazini yaratish yo'lidagi yetmish yillik tajribalarning muayyan intihosi va ayni zamonda yangi bosqichning boshlanishi bo'ldi, deya adabiyotshunoslarimiz tomonidan yuqori baholangan edi.